

А.Е.Алимбаев¹, Т.К.Сагандыков^{2*}, А.Инаят^{3*}

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Еге университеті, Измир, Түркия

e-mail: ¹aslan_alimbaev@mail.ru, ²temirlan0710@mail.ru, ³alimcan.inayet@ege.edu.tr

ORCID ID: ¹0000-0003-1717-7374, ²0009-0004-5397-7090, ³0000-0002-8841-4157

ХАМЗА ЕСЕНЖАНОВТЫҢ «АҚ ЖАЙЫҚ» ТРИЛОГИЯСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТҮЛҒАЛАР БЕЙНЕСІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, шебер суреткер Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» роман трилогиясындағы тарихи тұлғалардың көркем бейнесі талданған. Романдағы адам тағдыры мен адам болмысы арқылы заман бейнесі мен уақыт шындығын тану мәселесі басты назарға алынған. XX ғасыр адамзат тарихында ерекше оқиғаларға толы, жетісітігімен жеңілісі де көп дәуір. Осы кезең әдебиетін талдау арқылы оқырман мен зерттеушілерге ой салу, кейіпкерлер бейнесін талдауда тарихи шындық пен көркем бейне аражігін ажырата білу маңызды. Мақалада аталған мәселелер жан жақты сараланып, Жаһанша Досмұхамедұлының, Халел Досмұхамедұлының, Бақытжан Қаратаев, Өбдірахман Әйтиевтердің қоғамдық-саяси қызметі мен халқымыздың дүниетанымына қатысты көзқарастары ғылыми тұрғыда негізделген. Тарихи шындық пен көркем шындық мәселесі зерделеніп, ғалымдардың теориялық көзқарастарына туындыдан мысалдар келтіріліп сараланған. Бейне жасауда жазушы шеберлігі, кейіпкер болмысын танытуда тарихи оқиғалардың рөлі, тарихи тұлғалардың көркем бейнесін үлгі боларлық тұстары пайымдалған. Елдің болашағы үшін еңбек еткен тұлғалардың бейнесін қатпарлы тарих қойнауында қалып қоймау үшін, көркем бейне жасаған жазушы мұратын таныту мақаланың басты міндеті. Уақыт пен кеңістік тұрғысынан зерделеу арқылы шығарманың тақырыптық-идеялық маңыздылығы қарастырылған.

Кілт сөздер: кейіпкер, тұлға, бейне, тарихи шындық.

A.E.Alimbayev¹, T.K.Sagandykov^{2*}, A.Inayet³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³Ege university, Izmir, Turkey

e-mail: ¹aslan_alimbaev@mail.ru, ²temirlan0710@mail.ru, ³alimcan.inayet@ege.edu.tr

ORCID ID: ¹0000-0003-1717-7374, ²0009-0004-5397-7090, ³0000-0002-8841-4157

ARTISTIC IMAGES OF HISTORICAL FIGURES IN KHAMZA YESENZHANOV'S TRILOGY «AK ZHAYIK»

Abstract. This article examines the artistic representation of historical figures in the novel trilogy Ak Zhayik by the prominent Kazakh writer Khamza Yesenzhanov. Particular attention is given to the problem of understanding the image of the era and the truth of its time through the depiction of human destiny and the nature of human existence in the work. The 20th century in human history is a period saturated with exceptional events, combining both achievements and defeats. The analysis of literature from this period is important for the formation of research and reading comprehension, as well as for distinguishing between historical truth and artistic image when interpreting characters. The article comprehensively examines the issues outlined above

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

А.Е. Алимбаев, Т.К. Сагандыков, А.Инаят. Хамза Есенжановтың «Ақ жайық» трилогиясындағы тарихи тұлғалар бейнесі // "Керуен". - 2026. №1, (90-том). - Б. 141-152. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2026.1-10>

and analyses the artistic images of historical figures: Zhakhansha Dosmukhameduly, Khalel Dosmukhameduly, Bakytzhan Karataev and Abdrakhman Aitiev. The relationship between historical and artistic truth is explored, and an analysis is conducted based on the theoretical views of scholars and illustrated with examples from the work. Particular attention is paid to the writer's skill in creating images, the role of historical events in revealing the characters' personalities, and the exemplary aspects of the artistic embodiment of historical figures. The main objective of the article is to reveal the author's intention, which is to ensure that the bright images of individuals who worked for the future of the country are not lost in the depths of multi-layered history. The thematic and ideological significance of the work is analysed, taking into account the categories of time and space.

Keywords: character, personality, image, historical reality.

А.Е.Алимбаев¹, Т.К.Сагандыков^{2*}, А.Инаят³

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

³Эгейский университет, Измир, Турция

e-mail: ¹aslana_alimbaev@mail.ru, ²temirlan0710@mail.ru, ³alimcan.inayat@ege.edu.tr

ORCID ID: ¹0000-0003-1717-7374, ²0009-0004-5397-7090, ³0000-0002-8841-4157

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОБРАЗЫ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В ТРИЛОГИИ ХАМЗЫ ЕСЕНЖАНОВА «АК ЖАЙЫК»

Аннотация. В статье анализируются художественные образы исторических личностей в романной трилогии «Ак Жайык» выдающегося представителя казахской литературы, мастера художественного слова Хамзы Есенжанова. Особое внимание уделяется проблеме постижения образа эпохи и правды времени через судьбу человека и его сущность, раскрытые в произведении. XX век в истории человечества – это период, насыщенный исключительными событиями, сочетающий в себе как достижения, так и поражения. Анализ литературы данного периода имеет важное значение для формирования исследовательского и читательского осмысления, а также для разграничения исторической истины и художественного образа при интерпретации персонажей. В статье всесторонне рассматриваются обозначенные проблемы, анализируются художественные образы исторических личностей – Жаханши Досмухамедулы, Халела Досмухамедулы, Бакытжана Каратаева и Абдрахмана Айтиева. Исследуется соотношение исторической и художественной правды, проводится анализ с опорой на теоретические взгляды учёных и иллюстрацией примерами из произведения. Особое внимание уделяется писательскому мастерству в создании образов, роли исторических событий в раскрытии характера персонажей, а также образцовым аспектам художественного воплощения исторических фигур. Главной задачей статьи является раскрытие авторского замысла писателя, направленного на то, чтобы светлые образы личностей, трудившихся во имя будущего страны, не были утрачены в глубинах многослойной истории. С учётом категорий времени и пространства анализируется тематико-идейная значимость произведения.

Ключевые слова: персонаж, личность, образ, историческая реальность.

1. Кіріспе

Тарихи тұлғалар бейнесін қарастыру әдебиеттану ғылымындағы өзекті тақырыптардың бірі. Осы тұрғыдан келгенде Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» романындағы тарихи кейіпкерлердің бейнесін саралау маңызды деп білеміз. Романдағы шиелініске толы кейіпкер тағдыры заман бейнесінің ащы шындығын көрсетеді. Елінің алдыңғы қатарлы рухани-мәдени бай, материалдық жағынан тәуелсіз болу жолында еңбек еткен тұлғалардың көркем бейнесін талдау зерттеуіміздің мақсаты.

Көркем шығармадағы кейіпкер – мәтіннің идеялық-тақырыптық тұтастығын қамтамасыз ететін негізгі көркемдік категория. Кейіпкер тұлғасын суреттеуде жазушы

сол дәуірдің ерекшелігін танытып ғана қоймай, тарихи оқиғалардың шындығын суреттеуде ерекше бейнелер жасайды. Бейне жасауда автор, типтік белгілерді негізгі өзек етіп, сол аяда кейіпкердің қайталанбас болмысы мен жеке мінез ерекшеліктерін көркемдік тұрғыдан тереңдетіп ашады. Осы тұрғыдан келгенде тарихи тұлғалардың көркем бейнесін суреттеуде олардың рухани әлемі назардан тыс қалмауы тиіс. Көркем бейне туралы сөз қозғағанда адам мінезі, болмысы ешуақытта шет қалмауы қажет. «Көркем бейне, яки әдеби қаһарман дейік, я болмаса шығарма геройы не кейіпкері немесе персонажы дейік, бәрібір, осылардың бәрі – бір-ақ ұғым – образ. Бейнелеу – образдылық болса, бейне – образ. Әдебиеттегі адам, сөздегі сурет, шығармада өмір шындығын жинақтау, адам мінезін даралау, сайып келгенде, осылардың бәрінің сарқып құяр сағасы біреу, ол – образ. Ал образ эстетикалық мәні бар, ойдан шығару арқылы әрі нақты, әрі жинақты жасалған адам өмірінің әсем суреті. Образ жасау тек таланттыға тән әрекет.» (Қабдолов, 2002:105). Демек, кейіпкер – шығарманың негізгі өзегі, оқиға желісі я болмаса басқа да маңызды функциялардың жүзеге асуына өз ықпалын тигізеді. Кейіпкерсіз, олардың іс-әрекетінсіз көркем туынды болмайды.

Кез келген ұлттың басынан өткерген тарихи кезеңдерімен, өмір тіршілігіне байланысты туындаған салт-дәстүрлерімен, өнерімен, мәдениетімен танысу үшін алдымен сол ұлттың әдебиетін біліп, зерттеу маңызды. Себебі шығарма – кез келген ұлттың рухани әлемі мен дүниетанымының көрінісі ретінде тарихи-мәдени мазмұнға ие құндылық. Академик Зейнолла Қабдолов «Әдебиет – ақиқат өмірдің сырлы суреті, халықтың көркем тарихы: шығарма арқауы – шындық», - деп баға берген (Қабдолов, 2002:29).

Қазақ әдебиетінде тақырыбы жағынан кең, идеялық тұрғыдан терең, мазмұндық құрылымы ауқымды көркем туындылар көп. Осы шығармаларды ғылыми тұрғыдан зерттеу, зерделеу, талдау, пайымдау, саралау әдебиеттану ғылымының өзекті мәселесі. Рухани жаңғыру мен мәдени өрлеуге елеулі ықпал еткен туындыларды зерделеу арқылы олардың өзіндік көркемдігін айқындап, әдеби үдерістегі орнын белгілеу маңызды ғылыми міндеттерді жүктейді.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Зерттеу материалы ретінде қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, қазақтың тарихи проза жазудың шеберінің бірі – Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясы нысанға алынды. Туындыдағы кейіпкерлердің болмыс-бітімі, тұлғасы, мінез-құлқы, дүниетанымы, жалпы заманға, заман ағысына көзқарасы талданады. Тақырыпты зерделеуде талдау, даралау, жинақтау, әдеби герменевтикалық әдістері қолданған. Кейіпкерлердің тарихи тұлғасы талдау әдісі арқылы зерделенді. Әдеби герменевтикалық әдісі негізінде бейне (образ) арқылы заман шындығы сараланған.

2.2 Материалға сипаттама

Қазақ прозасында тарихи шындықтың мәнін зерделеу және оған ерекше назар аудару маңызды. Өткен дәуір сипатын баяндауда Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» туындысының орны ерекше. Шығармада Орал өңірінде жаңа өмірді қалыптастыруға ұмтылған адамдардың қиын, ауыр тағдыры жан-жақты суреттелген. Бұл шығарма Азамат соғысының Батыс Қазақстандағы сұсты, ауыр кезеңдерін көркемдік тұрғыдан көрсетуге бағытталған маңызды туындылардың бірі.

Зерттеу барысында отандық ғалымдардан Төлеген Тоқбергенов «Тоғыз тарау» (1974), Зейнолла Қабдоловтың «Сөз өнері» (2002), Рымғали Нұрғалидың «Қазақтың жүз романы» (2004), «Қазақ романы: өткені мен бүгіні» (2009), Жансая Жарылғаповтың «Қазақ прозасы: ағымдар мен әдістер» (2009), Қарлығаш Байтанасова мен Сәулеш Айтуғанованың «Гуманитария. Анықтамалық» (2020), Әлмира Қалиева мен Гүлмира Сәулембектің «XXI ғасыр әдебиеттануы: терминдер сөздігі» (2024), т.б. әдебиеттанушы ғалымдардың еңбектері негізге алынды.

3. Талқылануы

Өткен күннің шындығын, саяси-әлеуметтік жағдайын, рухани әлемінің әлеуетін танытқан көркем туындылардағы тарихи тұлғалардың болмысын зерделеу маңызды міндеттердің бірі. Осы тұрғыдан келгенде өткен ғасырдың екінші жартысында жазылған прозалық шығармаларда ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген кейіпкер образын жинақтау белең алды. Ұлттық бірегейлікті сақтау, ұлттық идеяны асқақтатуда, руханиятты әспеттеуге бағытталған шығармаларды жазуда жаңаша көркемдік ізденістер өз нәтижесін берді. Осындай тарихи шиеленіске толы, оқиға желісі қызықты, тілі жатық, оқырманды еріксіз баурап алатын шығармаларды дүниеге әкелген халқымыздың көркем сөз өнерінің шебері Хамза Есенжанов есімі ХХІ ғасырда да ардақталып, насихатталуы керек деп ойлаймыз.

Қарымды қаламгер, шебер суреткер, белгілі сыншы Тахауи Ахтанов «Көкейкесті» еңбегінде: «Шығарманың бас қаһарманы Хакім, орыс мектебінің шәкірті, қазақ даласының перзенті. Роман басталғанда ол екі әлемді де көріп жүр, екеуімен де етене араласа қойған жоқ: қаланың әрқилы алабажақ өмірі бұл үшін бір соны дүние; соның бел ортасында енуге ынтық; артта қазақ даласы, сахара өмірі: Хакім оны сағынады. Осындай әрі-сәрі жас жігіттің қаланы да, даланы да дүр сілкінтіп, оята келген ұлы оқиғаның қалай есейіп, қалай ат жалын қолына жетіп азамат болғаны – трилогияның өзегі» (Ахтанов, 1980:226). Айтылған пікірдің «Ақ Жайық» романындағы кейіпкерлердің болмыс-бітімі, жан-дүниесін суреттеудегі қайшылықтар, ішкі толқыныстары ерекшеліктері шебер суреттелген. Көріп отырғанымыздай көркем шығармаға арқау болған оқиға желісі, заман тынысы оқырманға сол дәуір лебін сездіреді. Осы тұрғыдан келгенде осындай шығармалардан жаңаша көркемдік ізденістерді, жаңа идеяларды, тың тақырыптарды іздеп табу бүгінгі әдебиеттанушы ғалымдардың алдында тұрған басты міндеттердің бірі.

Туындыдағы кейіпкерлердің тұлғалық болмысы, өсу жолы арқылы сол заманның ақиқатын, дәуір тынысын сезінеміз. Аталған зерттеу еңбекте «Біз алғашқы кітаптан мысқылдап ер жетіп, төңірегіндегі кереағар, айқыш-ұйқаш шындықты аңыра танып келе жатқан жас жігітті көрсек, соңында азамат болып атқа қонған Хакімді көреміз. Жазушы Хакімді аңғарымпаз, зерттеуші зердесі арқылы әуелі қазақ даласының қилы-қиян шындығын, ел басына туған тарихи кезеңде бұл үшін де, бұның елі үшін де атымен соңы тұрпатты Әбдірахман Әйтиев, Бақытжан Қаратаев сияқты қазақ азаматтарын сол арқылы жаңа заман сипатын тани түседі (Ахтанов, 1980:227). Яғни, тарихи оқиғаның кейіпкер тағдырына әсерін байқай аламыз.

XX ғасырдағы қазақ әдебиеті жанрлық тұрғыдан байып, тақырыптық әрі идеялық жағынан жаңаша сипат алды, сюжеттік желілері күрделеніп, көркемдік деңгейі

айтарлықтай өсті. Жаңашыл ізденістер нәтижесінде сан алуан образдар қалыптасты. Бұл кезең әдебиеті қоғам дамуының бағытын, әлеуметтік өмірдің шынайы көрінісін терең әрі көркем бейнелеуге қызмет етті. Қаламгер Хамза Есенжановтың қаламынан туған шығармаларына арқау болған, жас кезінде көзі көрген қайраткер ағаларының бейнесін сомдау, олардың есімін атаудың өзі де қиын кездер болатын. Көркем шығарма жазушының қиялынан, ой еркіндігінен туады. Тарихи оқиғалар, елдің әлеуметтік-экономикалық, рухани, т.б. көптеген факторлар көркем туындыға әсер ететіні рас. Олай болса мекеншақ тұрғысынан шығарманың жазылған уақытын, баяндалған оқиға кезеңін әркез ойдан шығармағанымыз дұрыс. Бұл мәселе қаламгердің де, зерттеуші ғалымдардың назарынан тыс қалмауы керек.

Автор Жаһанша Досмұхамедұлы, Халел Досмұхамедұлы, Бақытжан Қаратаев, Әбдірахман Әйтиевтердің тарихи бейнелерін шеберлікпен суреттеп көрсете білді. «Екі Досмұхамбетовтің екеуінің де нөкерлері бар; екеуінің шашбауын көтеретін, бастарын шұлғып ауыздарынан шыққанын қостай түсетін өз жігіттері бар. Мен, әрине, олардай үлкен адам емеспін, бірақ менің айналамда да өзіме лайық адамдарым болу керек қой» (Есенжанов, 2012а: 54).

«Хан Жаһанша бұрынғы билер мен старшиналарға, елдің игі жақсылары мен дәулетті адамдарына арқа сүйейді екен» (Есенжанов, 2012а: 172). Осы келтірілген үзінділерден кейіпкерлер арасындағы тартысты, олардың тұлғалық болмысын, қоғамдық көзқарасын байқауға болады. Сондай-ақ автордың ұстанымын да аңғара аламыз. Яғни, туындыда баяндалған оқиға желісінің тақырыптық мәнін ХХІ ғасырдағы ғылымдар тоғысында анықтауымыз қажет. Осы тұрғыдан келгенде тарихи шығармалардың көркемдік жағынан маңызы артқанымен, фактілері мен детальдар заман ағымына сай болмауы әбден мүмкін. Бұл дегеніміз көркем туындының өміршендігі, шиелініске толы оқиға желісін түсіну үшін, туынды туралы қосымша ақпараттарды білу қажет.

Ақ Жайық трилогиясының ІІ томында «Екі Досмұхамбетовтың мінездері де, түрлері де екі басқа, сырт көзге де бірден көрінетін айырмалары мықты еді. Жанша сүйекті, келбетті, ашық, билеп-төстеп еркін сөйлейтін және әрі жиі, әрі қатты күлетін адам. Ал, жез сағақты сопақ көзілдірік киген орта бойлы, дөңгелек қара сақал қойған, қара торы доктор өр мінезді жан. Қазір ол қадалған жерінен қан алатын сүлік сияқты, қабағын шытып орындықта тік шаншылып отыр. Ескі заманның көзі – аяқтары оймышты үлкен қоңыр үстелдің жанында тұрған бойшаң Жаншаның қасында Халел ұсақ көрінеді, оның үстіне қақырайған биік, арқалы үлкен орындық оны шамадан тыс кішірейтіп көрсетіп тұр, ол, - бейне ұяда отырған өткір көзді кішкене күйкентай сияқты», (Есенжанов 2012 б: 264) - деп берілген үзіндіде жазушы екі тарихи тұлғаның болмыс-бітімін, мінез ерекшеліктерін көркем детальдар арқылы айқын көрсетеді. Автор олардың сыртқы келбетін ғана сипаттап қоймай, әрқайсысының ішкі табиғатын да аңғартады. Жаншаның еркін сөйлейтін, ашық мінезді, ел алдында батыл әрекет ететін тұлға екені оның қимыл-қозғалысы мен бейнесі арқылы байқатады. Ал Халелдің сабырлы, тұйықтау, бірақ ішкі қайраты мен табандылығы бар адам екені оның отырысы мен көзқарасын суреттеу арқылы көрінеді. Жазушы кейіпкерлердің айырмашылығын көрсету үшін салыстыру мен бейнелі теңеулерді

қолданады. Соның нәтижесінде тарихи тұлғалардың мінезі мен болмысы оқырманға әсерлі әрі нанымды түрді жеткізіледі. Бұл тәсіл шығармадағы тарихи шындықты көркемдік бейнелеу арқылы ашудың бір үлгісі.

Әдебиеттану ұлттың рухани бағыт-бағдарын анықтайтын ғылымдардың бірі, сондықтан, тарихи шығармалардың идеясы анықтап, зерделеу басты міндеттердің бірі. Идея – интуитивті ойлау процедурасы, ол «тақырыптың мәнін анықтау» деп те аталады. Идея дегеніміз – барлық индуктивті және дедуктивті процедуралардан алшақтап, тақырыптың мәнін түсіну (Байтанасова, Айтуғанова, 2020: 74). Демек, Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» шығармасын қазіргі ғылымның талап етіп отырған заңдылығы негізінде зерделеу уақыт талабы. Автор заман шындығын қаз қалпында жеткізуді мақсат тұтқандығы туралы бізге дейінгі әдебиеттанушы ғалымдар айтып өткен. Кейіпкерлердің есімдерін өзгертпей берудің өзі шығарманың тарихи шындыққа жақын екендігінен байқауға болады.

Жазушы кейіпкерлердің өмірі арқылы халқымыздың ұлт болып ұйысуы жолындағы ауыр да азапты жолдары көркем суреттелгенін байқаймыз. Трилогияда «Азаттығы үшін алысқан ел жан қияр ерлер шығарады, - деп жазды тұтқын. – Бұл тарихта талай болған. Оны дәлелдеу аса алысқа көз жіберуді керек етпейді. Біздің кешегі ер Исатайымыз патша мен ханның қарулы әскеріне қарсы қол жинап, тоғыз жыл алысты. Ақырында өзі ерлікпен қан майданда қаза тапты. Халық үшін жан қиған ер деп осыны айтады. Өлшеусіз ерлікті өз құлағыммен де есіттім, көрдім де» (Есенжанов, 2012в: 16). Автор, кейіпкер арқылы ұлт тарихында ерекше орын алатын Исатай батыр жайлы сөз қозғау арқылы, азаттық жолда жанпида еткен ерлердің асыл істерін дәріптегені десек қателеспейміз. Тарихи туындыда азаттық идеясы ашық айтылмағанымен, мәтіннің астарын көре аламыз. Романда « - Азаттық пен теңдік бөлініп шығумен ғана кемеліне келмейді. Кім азат болды, кім теңдік алды деген екінші сауал бар. Азаттық Ресейден босану ғана емес. Азаттық пен теңдіктің түп-тамыры адамды адам тең санамау, адамды адам құл етумен байланысты. Бір мемлекеттің ішінде тоқсан түрлі ұлт болуы, сол тоқсан түрлі ұлттың правоары бір-бірімен тең болуы мүмкін. Сонымен қатар бір мемлекеттің ішінде бір ұлт қана, қоспасыз, тек өзі ғана өмір сүруі мүмкін. Алайда бұл жағдай азаттық пен теңдіктің толық түрде жемісін жегізеді деу қиын. Өйткені азаттық деген: басың бос, еңбегің бос болсын деген ұғымнан шыққан, біреуді біреу құл етпесін деген тілек-арманнан туған (Есенжанов, 2012в: 40).

Империя құлап, жаңа заманнан үміт артып, өзгерісті жақсылыққа балаған халқымыздың бетке ұстар зиялылары теңдікке қол жетеді деп сенді. Елдің болашағы жарқын боларына риясыз сенді. Сенім жолында талмай еңбектенді. Алайда, патшалық Ресейдің жүргізген саясатын кеңестік жүйе аса жоғары тәсілмен жүзеге асырды. Бұратана халық мәселесі жайлы қитұрқы іс-әрекеттер жасады. Бұл – тарихи шындық. Әрине, Бақытжан Қаратаев сынды тұлғалар өздері таңдаған күресте елдің азаттығын, елдің бостандығын армандаған және сол жолда қызмет еткен. « - Бақытжан деген кісіні біздің ел тұтас қадірлейді. Балаға «Бәкеңдей бол!» деп бата береміз. Ондай кішіпейіл аз ғой. Осында отырған адамның Бәкене мұңын шаққаны, Бәкеңнен жәрдем көрмегені жоқ шығар. Ана жылы жігіт аларда сол Бәкең ғой біздің

елді құтқарып қалған. Біздің үш жүз үйден үш-ақ жігіт шығарып бердік сол кісінің жақсылығымен» (Есенжанов, 2012в: 305). Автор кейіпкерге осылай баға береді.

Халқымызда Бақытжан Қаратаев сынды оқыған, көзі ашық, көкірегі ояу, өз халқының тағдырына алаңдайтын тұлғалар аз болмаған. Текті әулеттен шыққан тұлға жайлы автор, «Бақытжан – Қаратай ханның бел немересі. Қаратай Нұралы ханның баласы. Бірақ қалмақ қатынынан туған төрт ұлдың бірі. Нұралы Әбілхайыр ханның ұлы, көп ұлдарының бірі» (Есенжанов, 2012в: 305). Рухани байлық пен материалдық байлық қатар жүрген тұста адамның жеке дамуы да үйлесімде болары анық. Құлағына құйылған әулеттің әңгімесі мен өзі куә болған тарихи оқиғалар қасірет пен уайым-қайғыға толы екендігіне көз жеткізеді. Ақтабан шұбырындыдан бастап, өткен ғасыр басындағы аласапыран шаққа дейін ел жапа шегіп келді. Ұлтының ертеңін қалайша өзгертуге, жақсартуға болады деп, Бақытжан Қаратаевтай сынды тарихи тұлғалардың еңбегі ерен. Отыз бес жыл адвокаттық қызметте болды. Сұлтан атанды. Дума мүшесінде депутаттық қызмет атқарды. Дала өлкесінен Думаға депутат болып сайлану – Ресейдің беделді, ықпалды тұлғаларымен тең болу дегенді білдірмей ме?! «Бақытжан Бисалиевич көп оқыған, көп білетін ақылды қарт», - деп мақтады Дмитриев Бақытжан Қаратаевты» (Есенжанов, 2012а: 60). Көріп отырғанымыздай өзге ұлттың адамы қазақты асыра мақтауының астарында да автордың ойы анық, оқырманға айтары айқын.

Бақытжан Қаратаев бейнесі тарихи шындық пен көркемдік шындық тоғысқан тұста сомдалған кейіпкер. Кейіпкердің бойынан құқықтық сана мен зиялылық феноменін байқауға болады. Автор кейіпкердің зияткерлік әлеуетін, терең білімін, алғырлығын өмірлік шындыққа негіздеп суреттейді. Кеңес өкіметінің өкілі Дмитриевке қазақ халқының өмірін жете білуі керектігін де түсіндірген – Бақытжан Қаратаев болатын. Дмитриевпен диалогы барысында ол қазақ қоғамын теріс бағалауға қарсылық білдіреді. Халқымыздың әлеуметтік-мәдени болмысын рухани заңдылықтар арқылы тану қажеттігін айқындайды. «Шығыс елдерінің өмірі маған ертегі сияқты көрінеді. Шынында да, сахараның көп жайлары жұмбақ; тұрмысты жете білмесе, жақсылап ұқпаса, қате басып, теріс түсініп қалуға да әбден мүмкін» (Есенжанов, 2012а: 78) деп Дмитриевтің мойындауы да жоғарыдағы пікіріміздің айғағы. «Жазушы бұл образдарды заманы тудырған реалды-тарихи адамдар ретінде бейнелеп, өзінің суреттеп отырған шындығына деген көзқарасын айқындайды. Суреткер көркемдік шындық биігіне дәуірлік оқиғалардың логикасын қаһармандардың мінез ерекшеліктерінің логикасымен қабыстыру арқылы жетеді» (Жарылғапов, 2009: 181).

«Ақ Жайық» романы тарихи даму мен қоғамдық өзгерістердің кең бейнелейтін шығарма. Осы тұрғыдан келгенде трилогияда өмір қозғалысы мен уақыт ағымы кейіпкерлер тағдыры арқылы ашылып, халық тарихы жан-жақты көрсетіледі. Көркемдік үйлесім мен характерлер жүйесі арқылы автор дәуір шындығын терең әрі нанымды жеткізеді. «Өмір қозғалысы, өмірдің даму спиралы, тарихи өзгеріс «Ақ Жайық» трилогиясында кең көрінген. Көркем келісім келбеті, характер құбылысы – халқымыз тарихының асқар бір белесін әр қырынан көз алдымызға алып келеді» (Нұрғали, 2004: 56).

Типтік бейне жасауда әдеби характер (мінездің) орны ерекше. Хамза Есенжановтың кейіпкерлері мінезге бай, тұлғалық қасиеті жоғары, өз заманының озық ойлы

азаматтары. «Характер – көркем шығармадағы кейіпкердің мінез-бітімі, ой-сезімі дүниесіне тән психологиялық, моральдық сипат-ерекшеліктері. Әдеби характер адамның өмірдегі мінез, қимыл, әрекет өзгешеліктерін жинақтап, екшеп, типтік дәрежеге көтеріп, сомдап бейнелеу арқылы жасалады. Сондықтан оны жекелеген қасиет-сипаттардың қосындысы деп санамай, солардың бірлік-тұтастығы, синтезі деп қараған жөн. Характер белгілі қоғамдық жағдайда қалыптасып, сол ортаға, өз уақытына сәйкес келеді. Адамның мінез-құлқы, оның әр қилы кездерде, әсіресе, адамшылық қасиеттер сынға түсетін екіұдайда өзін қалай ұстап, қандай әрекет ететіні ой-өрісіне, сана сезіміне байланысты» (Байтанасова, Айтуғанова, 2020: 212). Кейіпкер мінезі, кейіпкер тағдыры арқылы тұтас дәуірдің бейнесін сомдауы шығарманың өміршеңдігін көрсетеді.

XXI ғасыр әдебиеттану терминдер сөздігінде «Бедел дағдарысы» деген термин берілген. Онда бедел дағдарысы – дәстүрлі билік, моральдық және мәдени нормаларға деген сенімнің жойылуына байланысты құбылыс ретінде әдебиетте көрініс беретін маңызды категория. Әдебиетте бұл тақырып көбіне кейіпкерлердің ішкі дағдарыстары, қоғам құрылымындағы өзгерістер немесе бұрынғы идеялардың күйреуі арқылы бейнеленеді. Әдебиеттегі бедел дағдарысы түрлі шығармаларда тарихи, саяси және мәнмәтінде әрқалай көрініс табады (Қалиева, Сәулембек, 2024: 48). «Ақ Жайық» шығармасы да осы терминнің жалпы сипаттамасын ашады деп ойлаймыз. XX ғасыр басында жаңа заманнан жақсылық күткен халық, жаңа билікке сенді, үміт артты. Автор да заман, саясат, билік талап етіп отырған мүдде тұрғысынан шыға білді деп ойлаймыз. Мүлдем басқа қоғамда өмір сүріп жатқан біздер үшін бұл шығарманы зерделеу өткенге құрмет, тарих қойнауында қалған ізгі қасиеттерді насихаттау деп ойлаймыз.

Хамза Есенжановтың бір ерекшелегі – кейіпкер бейнесін көбінесе оның сөйлеген сөзі арқылы аша түсуге ден қоятыны. Мәселен Мендігерейдің биік тұлғасы оның қарсыласы Халелмен беттесіп сөз сайысына түскенде анық көрінеді. Тұтқындағы Мендігерейді тұқыртып, қара жерге кіргізіп жібермек болған Халелдің қаһарлы сөзінің түр-сипаты: (Қазақ романы: өткені мен бүгіні, 2009: 211) «Қазақтың қамын жейтін осы сен кімсің? Соны айтшы алдымен. Қамқоршы болғандай сен не істедің? Әлде сен жеті қат жер астынан жан білмейтін бір даналық таптың ба? Әлде сен Әлихан мен Ахметтен ақылды болып шықтың ба? Әлде мына қараңғы қазақтың аузына қарлығаштай су тамыза бастаған Жаншадан данасың ба? Қазақты жіктеу, алауыздыққа айналдыру – ел етпеу. Қазақ бауырмал халық, рақымшыл халық. Атаны бала, ағаны іні жағадан алатын зұлымшылдық қазақтың қанында жоқ. Қазақ қарындасқа жақсылық етумен қазақ атанды. Қай заманда аштан өліп, көштен қалған қазақты көріп едің? Қай заманда әділетке жүгінбей жақынды жақтап, жаманды даттаған қазақты көріп едің? Жақынды жұтып, ағайынның жүнін түтіп жеу ашынған қара шекпен мен жанынан безген заводшыдан шығады. Ол сені ертең алдымен жұтып қояды. Өз тілін, өз абыройын сақтамаған, өз жақсысын таптап келе жатқан, өз байлығын обып келе жатқан көп тобыр қолыңды қол, бұтыңды бұт етіп жоқ етеді...» (Есенжанов, 2012в: 162).

Қоғамдық сана, ұлттық мүдде, мемлекеттің саясаты т.б. алуан түрлі фактор адам өміріне әсер етпей қоймайды. Тұлғаның адамгершілік болмыс-бітіміне, таным-

түсінігіне әсер ететіні ақиқат. Жаңа заманнан үміт күткен тұлғалар кеңестік биліктің құрылымы аясында қызмет ете отырып, өздерінің саяси қызметтерінде әділеттілік қағидаты мен ұлттық мүддеге адалдықты басшылыққа алды. Алайда, кеңестік жүйенің өзінің бағыт-бағдарынан, мақсат-мұратынан ауытқуы мүмкін екенін білмегенді. Яғни, заман бейнесі тез өзгеретінін адам баласы болжап біле алмайтынын байқадық. Осындай аумалы-төкпелі уақытта шешім шығарып, қорытынды жасау әрине, қиын. Автордың кейіпкер тұлғасын танытудағы шеберлігі оқырманды ойландырмай, зерттеушіні толғандырмай қоймайтыны тағы рас. Осы тұрғыдан келгенде біздің пікіріміз әдебиеттанушы ғалымдардың көзқарасымен үндес екенін байқауға болады, «Шығарманың көздеген нысанасы, негізгі идеялық арқауы – Қазақстанда кеңес өкіметін орнату үшін күрескен адамдардың қажырлы, сенімді күресін суреттеп беру» (Қазақ романы: өткені мен бүгіні, 2009: 210).

Заңгер Бақытжан Қаратаев соттағы қорытынды сөзінде өз ұлтының тарихы мен келешегіне қатысты пікір білдіреді. Автор кейіпкердің сөзі арқылы ата-бабамыз ғасырлар бойы арман еткен тәуелсіз ел болу идеясын алға тартады. «- Бітті, генерал мырза. Сіз бен біз кетерміз. Біздің орнымызға басқа адамдар келер, жаңа адамдар келер. Өйткені ол жаңа адамдар көп, олардың тілегі мен арманы бөгетсіз, ол өмірдің өзі сияқты тасқын судай кемерден шығып келе жатқан тіршілік тілегі. Бойға сіңген ескі әділетсіздікті, анадан туғанда бірдей туған, тең туған адамды сен жоғары, сен төмен деп бөлуді бұл өмір тасқыны жуып кетер. Адамды адам деп қана қарайтын әділ қазы келер. Мүмкін біз мұны көрерміз, мүмкін көрмеспіз. Бірақ тап осы сөзімізді жә бүгін, жә ертең оқитын талапты ұрпақ келер. Солар бәрін де салмақтар, бәрін де ұғар. Өйткені көп азап шеккен, көп қасірет тартқан адамның арманы орындалмай қалмайтынына менің көзім әлдеқашан жеткен. Мен болдым, генерал мырза.» (Есенжанов, 2012в: 34) – деп тәуелсіздік ұлы ұғым екендігіне көз жеткізеді. Ұрпақ сабақтастығы, дәстүр-жалғастығы үзілмеу үшін елдің тәуелсіз болу керек екендігін жете түсінген қайраткер тұлғалардың болмысы әрқашан ұрпақ үшін үлгі. Тәуелсіздікке жету қаншалықты ауыр болса, оны ұстап қалып, баянды ету жолы да оңай емес екенін бүгінгі ұрпақ жете түсінгеніміз дұрыс. Азат ел болуды армандаған тарихи тұлғалардың бейнесін Х.Есенжановтың туындыларындағы кейіпкерлер болмысынан тани аламыз. Мінеки, романның негізгі идеясы азаттық екендігіне ешбір күмән келтіруге болмайды. Жазушының «Ақ Жайық» атты роман-трилогиясының «Тар кезең» атты үшінші кітабында осындай азаттық пен бостандықты арман еткен Алаш ардақтыларының көркем бейне галереясы шебер суреттеледі.

Жазушының кейіпкер тұлғасын жасаудағы шеберлігі, тұлға бойындағы қайшылықтар жайлы сыншы Төлеген Тоқбергеновтің «Тоғыз тарау» әдеби сын еңбегінде «Хамза Есенжанов шығармашылығына тән бір қасиет – оның кең тыныстылығында. Байсалды, пайымдаулар, парасатты ойлар, тапқыр, ұтқыр сөздер, айдарлы, әсем теңеулер бүкіл шығарманың оң бойынан табылып жатады. Әсіресе, характер қақтығыстары кезінде шешен сөйлеген сөз тізбектері, айшықты ой тізбектері туындап, өрби береді. Бір оқиғаның соңында, жетегінде кетіп қалмай, өзі суреттеп отырған өлкенің түгел шолып, тұтас қамтуға тырысады. Бір отбасының ошағында қалып қоймай, бүкіл елдің отын жағып, Отанын қамтиды. Оның өзгеше

сүйікті кейіпкері бар. Бірақ ол біледі, сондықтан да сол сүйген ұлын төңіректеп, маңайлап шыға алмай, соны ған жазып, соны айта беретін жазушы ол емес. Оның сүйкімсіз кейіпкері де бар. Бірақ сүймегенін сыртқа тебетін ол жоқ. Жақсы – жаман кейіпкерлердің әділ сыншы қалпын сақтайды» (Тоқбергенов, 1974: 27) - деп тұжырым жасайды.

Романда ХХ ғасырдың басындағы 1917 жылғы қазан төңкерісі, қазақ даласындағы азамат соғысы, жаңа үкіметті орнатудағы қиындықтар жолындағы бітіспес күрес секілді оқиғалар оқырмандардың көз алдынан тізбектеліп, тарихи кезеңнің шындығы көркемдік тәсілдер арқылы бейнеленген. Дондағы Краснов көтерілісі, атаман Дутовтың текетіресі, Маңғыстауда генерал Толстовтың қарсылығы, шетел интервенциясы, мінеки, бұлардың бәрі де кеңестік жүйеге қарсы бой көтерген ірілі-ұсақты оқиғалар. Қоғамға қарсылық, жүйеге қарсылық роман кейіпкерлерінің өң бойынан көрініс тауып, қайшылық пен тартысқа толы тағдыр арқылы жазушы шебер баяндайды.

4. Зерттеу нәтижесі

Жазушы Хамза Есенжановтың қаламынан туған кейіпкерлер ойдан, қиялдан туған деп нақты айта алмаймыз. Өмірде болған, тарихи тұлғалардың болмысын көркем суреттеуде жазушының шеберлігі айқын көрінеді. «Кейіпкер – бұл жазушының таза қиялының жемісі (Дж. Свигтегі Гулливер мен лилипуттар, Н.В.Гогольдегі мұрнынан айырылған майор Ковалев); немесе нақты адамның сыртқы келбетін болжау нәтижесі (тарих тұлғаларға жазушыға жақын өмірбаяндық адамдар, тіпті өзі де болуы мүмкін); немесе, сайып келгенде, әйгілі әдеби кейіпкерлерді, мысалы, Дон Жуан немесе Фаустты айтайық, өңдеу мен аяқтаудың нәтижесі. Әдеби кейіпкерлермен қатар жекелеген адам, кейде өте маңызды, топтық, ұжымдық кейіпкерлер пайда болады (Аймұхамбет, Айтуғанова, Байтанасова, Қасен, Сейпутанова, 2022: 77). Яғни қаламгер қаламына арқау болған тарихи кейіпкерлер елінің болашағы үшін талмай еңбек еткен өз заманының заңғар тұлғалары. Қайшылыққа толы тұлға болмысы суреттелген шығарманы бүгінгі күн көзқарасы тұрғысынан сынап, я болмаса мақтау біздің басты міндетіміз емес. Тарихи тұлғаны көркем бейне жасаудағы автордың мақсаты заман бейнесін, заман шындығын, тарихи оқиғаның лебін болашаққа сездіру мақсаты сәтті орындалған деп ойлаймыз. Кейіпкер авторлық идеяның негізгі тасымалдаушысы ретінде көрінеді. Жазушы Хамза Есенжанов Бақытжан Қаратаев, Жаһанша Досмұхамедұлы, Халел Досмұхамедұлы, Әбдірахман Әйтиевтердің бейнесі арқылы отанға деген сүйіспеншілік, ұрпақ алдындағы жауапкершілік, соңғы демі қалғанша жалғасатын перзенттік парыз секілді ұғымдарды көркемдік тәсіл арқылы шебер сипаттайды.

Хамза Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясы өмірдегі аласапыран оқиғалар шындығын сақтай білген, сюжет құру, кейіпкерлерді сомдау ерекшеліктерімен қатар, тарихи оқиғаларды шынайы суреттей білген қаламгер. Елдің кешегісін мәңгілікке ұмытылмастай етіп салмақтаған трилогияның тарихи шындығын ашып көрсеткен туынды. Автор өмір шындығының өнер шындығында қалай көмкерілгенін шебер бейнелеген (Аманғалиева, Сөйлемез, 2023).

Романдағы уақыт шындығы, адам тағдырын әрі азаттық идеясын тарих тоғысындағы жаңа заман бейнесі арқылы көре аламыз. Шығарманың құрылымы

негізінен кейіпкерлердің монологтарына сүйеніп, көркем уақыттың өзіндік ерекшелігін айқындайды. Өмір үшін күрес сәттері кейіпкерлердің шынайы болмысын ашып қана қоймай, олардың дүниетанымында терең өзгерістерге алып келді (Сәменқызы, Құлбарақ, Тұрысбек, Қалыбекова, 2025, 1).

Әр дәуірде ел тағдыры сынға түскен сәттерде халықтың намысын жанып, жұрттың жүгін арқалайтын ерлер туады. Ел үшін туған ерлер – халықтың рухын көтерген тірек, тарихтың ауыр кезеңдерінде бағыт-бағдар берген шамшырақ. Мұндай ерлердің бойында батылдық пен парасат, табандылық пен адалдық қатар тоғысады. Олар қиындыққа тайсалмай қарсы тұрып, әділетсіздікке үнсіз қалмайды, елдің ертеңі үшін күрес жолын таңдайды. Ерлігі тек қарумен ғана емес, сөзбен, іспен, ақылмен жасалған ерлік. Олар ұрпаққа үлгі болып, тәуелсіздік пен бірліктің қадірін ұғындырады. Осындай азматтардың арқасында ел еңсесі түспей, ұлттық рух сақталып келеді. Осы сипаттамаға сай келетін тарихи тұлғалардың ерен еңбегі арқасында елдігіміз сақталып, ұлт ретінде ұйысып отырмыз. Мұның өзі әдебиеттің абыройлы еңбегі.

5. Қорытынды

«Ақ Жайық» романы тарихи оқиғаларды бейнелеу арқылы бүгінгі ұрпаққа өткеннің тағылымын жеткізіп, ұлттық сананы қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Демек, бұл туынды – тек әдеби мұра ғана емес, халықтың рухани тарихын танытатын құнды көркем ескерткіш.

Әдебиеттануда кейіпкер теориясына қатысты персонификация ұғымы кеңінен зерттелген. Тарихи тұлғалар, өнер адамдары, ойшылдар, сондай-ақ, жаулап алушылар мен тирандар ұлттық персонификацияның негізгі бір бөлігін құрайды. Бұл тұлғалар біздің жадымызда әдеби туындылар арқылы орнығады. «Көптеген тарихи тұлғалар біздің санамызға көркем әдебиет пен өнердің байланыс призмасы арқылы бас кейіпкер болып қабылданады. Оған мысал ретінде Иван Грозный мен Годунов бейнелерін келтіруге болады» - дейді (Хаззагеров, 2002: 145). Алайда біз сөз етіп отырған кейіпкер Бақытжан Қаратаев, Жаһанша Досмұхамедұлы, Халел Досмұхамедұлы, Әбдірахман Әйтиевтердің тұлғасы шығарманың көркемдік әлеуетін танытуда маңызды көркем бейне, әрі тарихи тұлға екені анық. Тарихи тұлғалар бейнесін жасауда қаламгерлер көркемдік сана тұрғысынан жаңа сипатта суреттейді. Кейіпкердің шыққан тегі, қоршаған ортасы, көрген тәрбиесі, алған білімі, өмірлік тәжірибесі барлығы да оқырманды ойландырады, толғандырады. Хамза Есенжанов қаламынан туған кейіпкерлердің тағдыры, олардың өмір сүрген дәуір шындығын саралау мақаланың басты міндеттерінің бірі. Демек, кейіпкер бейнесі арқылы дәуір тынысын танып ғана қоймай, қатпарлы тарих жұмбағын шешуге болады. Жазушы тарихи тұлғаларды тек дерек ретінде емес, көркем образ деңгейіне көтеріп, олардың ішкі рухани әлемін, адамгершілік ұстанымдарын жан-жақты аша білген. Кейіпкерлердің мінез-құлқы, дүниетанымы мен іс-әрекеттері арқылы заман тынысы, қоғамдағы қайшылықтар мен өзгерістер айқын көрініс табады.

Қорытындылай келе тарихи тұлғаларды ХХІ ғасыр тұрғысынан талдау уақыт талабы, демек, әдебиеттанудың өзекті мәселесі. Ақпараттық-технология дәуірінде тарихи тұлғаларды саралауда адам факторының маңызы жойылмайды. Технология деректерді өңдеп, үлгілерді ұсынғанымен, тарихи бағалаудың түпкі мәнін, адамзаттың

моральдық-этикалық ұстанымдарын толық аша алмайды. Тарихи тұлғаның орнын айқындайтын негізгі өлшем – адам санасы мен ғылыми әлеуеті.

Әдебиеттер:

1. Аймұхамбет, Ж., Айтуғанова, С., Байтанасова, К., Қасен, А., & Сейпутанова, А. (2022). Көркем мәтіннің актанттық құрылымы. *Keruen*, 77(4), 75–86. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-06>
2. Amangalieva A.E., Soylemez O. The Image of Historical Figures in the Novel by Kh. Yessenzhanov // Ясауи университетінің хабаршысы. –2023. –№2(128).–Б.65–78. <https://doi.org/10.47526/2023-2/2664-0686.06>
3. Ахтанов Т. Көкейкесті. Алматы: Жазушы, 1980. – 360 б.
4. Байтанасова Қ.М., Айтуғанова С.Ш. Гуманитария. Анықтамалық. Алматы: Arda, 2020. – 244 б.
5. Есенжанов Х. (2012a) Ақ Жайық: Төңкеріс үстінде Т. І. Алматы: Мерекенің баспалар үйі, 2012. – 376 б.
6. Есенжанов Х. (2012б) Ақ Жайық: Шыңдалу Т.ІІ. Алматы: Мерекенің баспалар үйі, 2012. – 368 б.
7. Есенжанов Х. (2012в) Ақ Жайық: Тар кезең Т. ІІІ. Алматы: Мерекенің баспалар үйі, 2012. – 400 б.
8. Жарылғапов Ж.Ж. Қазақ прозасы: ағымдар мен әдістер: моногр. Қарағанды: Гласир, 2009. – 400 б.
9. Қабдолов З. Сөз өнері. Алматы: Санат, 2002. – 360 б.
10. Қазақ романы: өткені мен бүгінгі. Ұжымдық монография. – Алматы: Алматы баспа үйі, 2009. – 644 б.
11. Қалиева А., Сәулембек Г. ХХІ ғасыр әдебиеттануы: терминдер сөздігі. Алматы: Service Press, 2024, 296 б.
12. Нұрғали Р. Қазақтың жүз романы. Оқу құралы. – Астана: «Фолиант», 2004. 456 б.
13. Samenkyzy, U., Kulbarak, S., Turysbek, R., & Kalybekova, K. (2025). The Artistic Concept of Personality in Ä.Nurpeisov's Novel The Final Duty // Forum for Linguistic Studies, 7(3), 751–765. <https://doi.org/10.30564/fls.v7i3.8756>
14. Тоқбергенов Т. Тоғыз тарау. Әдеби сын. Алматы: Жазушы – 1974. 224 б.
15. Хазагерров Г. Персоносфера русской культуры: два свойства персоносферы // Новый мир. 2002 № 1 С. 133-145].

References:

1. Aimukhambet Z., Aituganova, S., Baitanasova, K., Kasen, A., & Seiputanova, A. (2022). Actant structure of a literary text. *Keruen*, 77(4), 75–86. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-06> (eng)
2. Akhtanov T. (1980). Kokeykesti (Vital issues). Zhazushy. (kaz)
3. Amangalieva A. E., & Soylemez O. (2023). The image of historical figures in the novel by Kh. Yessenzhanov. Iasau University Habarshysy, 2(128), 65–78. <https://doi.org/10.47526/2023-2/2664-0686.06> (eng)
4. Baitanasova K. M., & Aituganova, S. Sh. (2020). Humanities: Reference guide. Arda. (eng)
5. Kabdollov Z. (2002). The art of the word. Sanat. (kaz)
6. Kaliyeva A., & Saulembek G. (2024). Literary studies of the 21st century: Dictionary of terms. Service Press. (eng)
7. Kazakh novel: Past and present. (2009). Collective monograph. Almaty Publishing House. (eng)
8. Khazagerov G. (2002). The personosphere of Russian culture: Two properties of the personosphere. *Novyi Mir*, (1), 133–145. (rus)
9. Nurgali R. (2004). One hundred Kazakh novels. Foliant. (kaz)
10. Samenkyzy U., Kulbarak, S., Turysbek, R., & Kalybekova, K. (2025). The artistic concept of personality in Ä. Nurpeisov's novel The final duty. *Forum for Linguistic Studies*, 7(3), 751–765. <https://doi.org/10.30564/fls.v7i3.8756> (eng)
11. Tokbergenov T. (1974). Nine chapters: Literary criticism. Zhazushy. (kaz)
12. Yesenzhanov Kh. (2012a). Ak Zhaiyk: During the revolution (Vol. 1). Mereke Publishing House. (kaz)
13. Yesenzhanov Kh. (2012b). Ak Zhaiyk: Hardening (Vol. 2). Mereke Publishing House. (kaz)
14. Yesenzhanov Kh. (2012c). Ak Zhaiyk: The hard times (Vol. 3). Mereke Publishing House. (kaz)
15. Zharylgapov Zh. (2009). Kazakh prose: Trends and methods. Glasir. (kaz)